

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

В. І. Куценко,* Л. Г. Богуш**

СОЦІАЛЬНА СФЕРА В СИСТЕМІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Спричинивши індустріалізацію економік країн світу та стимулюючи подальший їх перехід до постіндустріальної стадії розвитку, науково-технічний прогрес у поєднанні з процесами зростання суспільно необхідних потреб особи і громади, вдосконалення механізмів їх задоволення (в тому числі через систему соціального захисту), глобалізації економічної й соціально-культурної сфер життєдіяльності (зокрема, становлення господарських, фінансових та політико-адміністративних наднаціональних структур) суттєво розширили джерела рентоутворення, доступні суб'єктам господарювання, фізичним особам, територіальним та адміністративно-територіальним утворенням різного рангу.

У сфері господарювання джерела рентоутворення традиційно пов'язували і пов'язують з використанням невідновлюваних природних ресурсів кращої і найкращої якості (землі, корисних копалин, рекреаційних бальнеогрязьових ресурсів), перевагами просторової локалізації (розташуванням у місцях, потенційно придатних для концентрації споживачів та формування високого споживчого попиту, кращою транспортною доступністю), здаванням нерухомості в оренду, обігом ефективно інвестованих капіталів і цінних паперів. З кардинальним підвищенням значущості людського капіталу як фактору виробництва до їх переліку нині включають високий професіоналізм і кваліфікацію зайнятих, у тому числі втілені в матеріальних і нематеріальних результатах їх творчої праці (дослідницької, винахідницької, літературної, митецької) як цілеспрямованої діяльності. Водночас внаслідок глобалізаційних процесів, нерегламентованості або необґрунтованого регулювання окремих аспектів функціонування національної економіки та її соціальної підсистеми, недосконалості контролюючих механізмів (зокрема, за розподілом і використанням коштів бюджетів і позабюджетних цільових фондів), політичної нестабільності виникає можливість отримання надприбутків від задіяння переваг, пов'язаних з політико-економічними і соціально-ідеологічними кон'юнктурами

© Куценко В. І., Богуш Л. Г., 2007

* завідувач відділу проблем розвитку і розміщення галузей соціальної сфери Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, доктор економічних наук, професор

** старший науковий співробітник відділу проблем розвитку і розміщення галузей соціальної сфери Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, кандидат економічних наук

локального, регіонального, загальнодержавного і міждержавного рівнів (у тому числі через реалізацію “тіньових” і корупційних схем, з одного боку, популістських PR-технологій передвиборчих кампаній та періодів загострення політичної боротьби, політики підтримання національної безпеки шляхом коригування соціальних ризиків і загроз — з іншого). Розвиток фінансово-банківської сфери і суспільно доцільних механізмів соціального захисту, в свою чергу, сприяв помітному урізноманітненню форм страхового і соціального забезпечення особистого добробуту та відшкодування втрат здоров’я, що ґрунтується на тимчасових і довічних страхових, а також інших видах довічних виплат із державних позабюджетних, некомерційних і комерційних накопичувальних фондів, в енциклопедичній літературі класифікованих як рентні доходи.

Виокремлення нових джерел рентоутворення розширило сферу вилучення частини надприбутків, представлених рентними доходами, до масштабів економіки в цілому, ствердивши позиції соціальної сфери в створенні, акумуляції, збереженні й удосконаленні рентоутворюючих ресурсів суспільного виробництва, організації й оптимізації передвиробничої (передпромислової) стадії їх просування на ринку та комерціалізації, тоді як окремих суб’єктів господарювання і технологічно близьких ланок соціального призначення — у вилученні ряду традиційних видів рентних доходів, пов’язаних з різноякісністю та обмеженістю природних та антропогенних ресурсів, перевагами просторової локалізації відповідної інфраструктури, наданням послуг добровільного страхування й патронажу, а також економічної ренти від використання праці найбільш висококваліфікованих кадрів, господарського освоєння і тиражування результатів НДДКР та інших об’єктів інтелектуальної власності, захищених авторським і суміжними правами (наукових праць у різних галузях знань, творів культури і мистецтва, архітектурно-ландшафтних проєктів, картографічної продукції, комп’ютерних програм та електронних баз даних і т. п.).

Дослідження рентних відносин у соціальній сфері як складової системи рентних відносин національного господарства є порівняно новою галуззю наукових розробок, оскільки більшість фахових публікацій присвячена вивченню поняття ренти та її традиційних видів у природокористуванні (землекористуванні в сільському господарстві, надкористуванні, природоохоронній діяльності) й містобудуванні (в тому числі в аспекті дослідження різновиду ренти, що функціонує в діяльності з розбудови житлового фонду та іншої соціальної інфраструктури поселень)¹, тоді як суспільно-політичні проблеми формування рентних відносин та рентоприсвоючої капіталізації економіки, теоретико-методологічні засади утворення рентних доходів у соціальній сфері, її роль у створенні передумов розвитку всього спектру рентних відносин, а також питання формування, нарощування, оптимізації вилучення й використання цих надходжень у потенційно найбільш рентоутворюючих ланках соціального призначення (насамперед науці та науковому обслуговуванні, туристично-рекреаційній сфері, житлово-комунальному

¹ Павлов К. В., Девятов А. Н., Лялин В. Е. Объектно-функциональный подход к экономической оценке территорий // Региональная экономика: теория и практика. — 2005. — № 7. — С. 9-20; Кириллов С. Н. Стоимостная оценка городских земельных участков // Вестник Московского университета. — Сер. 6. Экономика. — 2006. — № 4. — С. 94-113.

² Гринберг Р., Рубинштейн А. «Социальная рента» в контексте теории рационального поведения государства // Российский экономический журнал. — 1998. — № 3. — С. 58-66; Вагурин В. А. От развала СССР — к рентокапитализации: почему все рухнуло и что построено. — Луганск, 2001. — 308 с.; Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2003. — 240 с.; Фундаментальная наука и образование научной ренты: Препринт. — М.: Центр соц.-эк. проблем федерализма РАН, 2000. — 52 с.; Гончарова Н. П. Инновационная рента: экономическая природа и условия формирования // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 11. — С. 3-12; Козырев В. М. Туристская рента: Методические рекомендации. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 80 с.; Балакирева В. Ю. Страхование ренты и пенсии // Российский экономический журнал. — 1998. — № 3. — С. 40-43.

господарстві, культурі й мистецтві) досі залишаються порівняно слабше висвітленими².

Зважаючи на зміст поняття “соціальна сфера”, її структуру та функції в процесах суспільного відтворення³, а також визначення ренти, подані в ряді праць⁴, Також значну увагу приділено дослідженню підходів до з’ясування переліку і змісту джерел рентоутворення, особливостей капіталізації рентоутворюючих ресурсів та класифікації ренти⁵, доцільно констатувати, що рентні доходи, які

³ Соціальну сферу ототожнюють з тією частиною форм суспільного відтворення, які виникли в процесі задоволення соціальних або невиробничих потреб, сформованих процесом історичного розвитку продуктивних сил і суспільних відносин на базі заданих природою і біологією людини особистих потреб. Метою розвитку соціальної сфери є забезпечення суспільно необхідних умов життєдіяльності населення та загальних умов суспільного відтворення в цілому. Відтак соціальна сфера охоплює інтереси та взаємодію соціальних груп, відносини суспільства та особистості, що проявляються через умови її формування і розвитку та рівень добробуту, в тому числі матеріальне підґрунтя життєдіяльності, відображаючи засади і підходи до підвищення ефективності суспільного виробництва.

Соціальна сфера організує споживання створених у матеріальному виробництві благ, а також виробляє власні послуги і товарну продукцію, включаючи ланки господарського комплексу, що виконують як виробничі, так і невиробничі функції. Згідно з теорією систем, обґрунтованим є поділ складових соціальної сфери на: а) комплекси з урахуванням їх економічної ролі у відтворювальному процесі [Проскур'яков В. М., Самоукин А. И. Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ. — М.: Экономика, 1991. — 159 с.]:

— ультраструктурний комплекс (у складі науки й наукового обслуговування) — визначає основні напрямки розвитку економіки та суспільства, слугуючи основним джерелом удосконалення матеріальних і нематеріальних ресурсів, започатковуючи соціально-економічні перетворення;

— базовий структурний комплекс (у складі освіти, культури і мистецтв, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту) — бере участь у відтворенні людини як працівника суспільства і особистості, безпосередньо впливаючи на ефективність суспільного виробництва через професійний і психофізіологічний потенціал зайнятих;

— інфраструктурний комплекс (у складі житлово-комунального господарства та побутового обслуговування населення, роздрібної торгівлі й ресторанного господарства, транспорту і зв'язку з обслуговування населення, соціального забезпечення, фінансово-кредитного і страхового обслуговування в частині кредитування фізичних осіб, а також добровільного страхування приватних і корпоративних клієнтів) — спрямований на підтримку життєвого рівня людини, в тому числі забезпечення й оптимізацію матеріальних умов життєдіяльності, раціоналізацію витрат часу;

б) структурні утворення, виокремлювані на засадах функціонального й програмно-цільового підходів згідно з метою конкретного дослідження, серед яких, зокрема сфера послуг, культурно-освітній комплекс, сфера відтворення здоров'я населення, туристично-рекреаційна сфера тощо;

в) групи за системою національних рахунків:

— в залежності від ринковості / неринковості послуг, що надаються ланками соціального призначення;

— за приналежністю ланок соціального призначення до виділених інституційних секторів економіки (зокрема, сектора нефінансових корпорацій з ринкового виробництва товарів і нефінансових послуг за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток; сектора загального державного управління і в тому числі некомерційних організацій з виробництва та безоплатного / пільгового надання послуг індивідуального характеру в освіті, охороні здоров'я, культурі та спорті, сфері відпочинку, соціального забезпечення тощо; сектора домашніх господарств, чия виробнича діяльність може передбачати надання послуг сільського «зеленого» туризму, побутового обслуговування тощо).

Між матеріальним виробництвом і соціальною сферою (як основними компонентами верхнього ієрархічного рівня пропорцій суспільного відтворення, що визначають його макроструктуру) склалася тісна взаємодія та відносини обміну: в соціальній сфері формується «людський капітал» суспільства і в тому числі кадровий потенціал матеріального виробництва; споживання населенням і, зокрема, зайнятість послугами соціального призначення втілюється в збереженні й нарощуванні їх освітнього, професійно-кваліфікаційного та психофізіологічного потенціалу, сприяючи зростанню ВВП; ефективне використання нематеріальних ресурсів (інформації, результатів наукових досліджень, культурно-мистецьких витворів тощо) забезпечує поліпшення корисних властивостей матеріалів, технологічних процесів і обладнання, товарів і послуг, а відтак асортименту і якості продукції різних ланок економіки.

⁴ Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. — М.: Ин-т новой экономики, 1999. — С. 345, 848-849; Экономическая энциклопедия / Відп. ред. С.В. Мочерний. — К.: Вид. центр «Академія»; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2002. — Т. 3. — С. 195-197.

⁵ Кириллов С. Н. Указ. работа; Гринберг Р., Рубинштейн А. Указ. работа; Вагурич В. А. Указ. работа; Яковец Ю. В. Указ. работа; Фундаментальная наука и образование научной ренты: Препринт. — М.: Центр соц.-эк. проблем федерализма РАН, 2000. — 52 с.; Гончарова Н. П. Указ. работа; Козырев В. М. Указ. работа; Балакирева В. Ю. Указ. работа.

формується в ланках соціального призначення, в залежності від сфер функціонування рентоутворюючих ресурсів можливо згрупувати таким чином:

а) у сфері ресурсокористування:

– підвиди ренти довкіллявої (природно-антропогенної) — рента будівельно-експлуатаційна (поселенська) і туристська (рекреаційна) в абсолютній, диференціальній та монопольній формах, а також рента екологічна та її антагоніст — антирента екологічна;

б) у сфері організації та оптимізації процесів господарювання (виробництва) на макро-, мезо- і мікрорівнях:

– рента економічна (чиста) або квазірента в її основних видах — освітня, креативна (наукова й митецька) (в соціальній сфері представлена інтелектуальним, технологічним (у тому числі інноваційним та інформаційним), організаційно-управлінським, торгівельним та фінансово-кредитним підвидами) та політична квазірента;

– рента виробника, інфрамаржинальна;

– рента базова;

в) у сфері соціально-економічної політики:

– рента тимчасова страхова, довічна страхова, довічна у фіксованій та гібридній формах;

– рента політична (соціальної стратифікації і соціального захисту).

Адекватна реалізація рентних відносин у ланках соціального призначення, а також щодо тих джерел рентоутворення інших складових суспільного відтворення й загальноекономічного рівня, які є безпосереднім результатом функціонування соціальної сфери (продуктів діяльності з формування та господарського використання “людського капіталу”, представлених матеріальними і нематеріальними ресурсами суспільного виробництва — професійно-кваліфікаційним потенціалом зайнятих науковими техніко-технологічними винаходами, розробками і відкриттями, культурно-мистецькими та історико-культурними ресурсами широкого і масового попиту тощо) передбачає нормативно-правове врегулювання прав власності на рентоутворюючі ресурси, які визначають об’єкт, суб’єкт, форми і характер присвоєння в конкретній системі соціально-економічних відносин.

Будівельно-експлуатаційна (поселенська) рента в соціальній сфері, тобто вид надприбутків власників земельних ділянок і розташованих на них об’єктів соціального призначення виникає завдяки вдалішому розташуванню цієї нерухомості в межах поселення (порівняно з майном інших господарюючих суб’єктів у відповідних галузях) та відмінностям у рівні капіталізації власне земельних ділянок (зокрема, в обладнаності території населеного пункту інженерною та комунікаційною інфраструктурою), що в поєднанні забезпечують певні економічні переваги (зростання попиту й зменшення витрат на надання послуг) та кращі фінансові результати господарювання (додатковий дохід від реалізації послуг). Відтак особливості формування та видлучення цієї ренти залежать передусім від функціонування регульованого земельного ринку (його головними ознаками є державна кадастрова оцінка земель, наявність ефективних механізмів визначення стартової і ринкової вартості земельних ділянок, а також вартості викупу права їх оренди, зваженість політики органів влади місцевого та інших рівнів щодо оціночного й містобудівного зонування території поселень⁶, змісту загальнодержавної стратегії розвитку ринку послуг соціального призначення, обсягу та механізмів реалізації законодавчих соціальних гарантій.

⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 94, 96-98, 100, 107.

Нормативно-правове врегулювання процесів урізноманітнення форм власності на землю і земельного ринку, розмежування в населених пунктах земель державної і комунальної власності створює макроекономічні та конкретизує юридичні засади перетворення поселенської нерухомості та земельних площ у реальний капітал, задіяний для поліпшення якості життя територіальної громади. Значні прямі й непрямі інвестиції бюджетів різних рівнів (насамперед місцевих) і позабюджетних фондів на формування та оптимізацію поселенського середовища життєдіяльності (зокрема, на створення і розвиток інженерної та комунікаційної інфраструктури) вимагають економічної оцінки відповідних капіталізованих в поселенських землях і нерухомості витрат, диференційованої в межах територій окремих адміністративних утворень, між землями різного функціонального призначення та між різними адміністративними утвореннями. Встановлення відповідної рентоутворюючої складової вартості земельних ділянок і нерухомості дозволяє вдосконалити та підвищити обґрунтованість системи нормативів усіх видів земельних та інших фіксованих платежів⁷ у поселеннях країни.

Вплив фактору вартості земельних ділянок як товару має свої відмінності для процесів рентоутворення в діяльності з розвитку та експлуатації різнофункціональної, різнопотужної та відмінної за формами власності лінійної і точкової соціальної інфраструктури. Слід визнати можливість зведення практично до мінімуму впливу поняття “земельна ділянка” (в значенні певної площі, яку займає конкретний об’єкт) на особливості розміщення та ефективність функціонування точкової соціальної інфраструктури (включно до усунення цього впливу щодо точкових об’єктів повсякденного користування); основну роль при їх дослідженні слід приділяти характеристикам місць (зон) розташування відповідних об’єктів, визначеним сукупністю впливів урбанізованого довкілля та конкретно-історичних економічних відносин (насамперед відносин власності), які переважають над іманентними властивостями ділянки (площі) розташування (в першу чергу пов’язаними з рельєфом, геологічною будовою, характеристиками розвитку водної мережі) та проявляються передусім у “характеристиках зв’язності” територій поселень і систем розселення (доступності до центрів поселень і систем розселення, а також до інших поселень у системах розселення та в межах зон тяжіння окремих об’єктів; зв’язності місць прикладання праці та місць проживання населення; зв’язності місць проживання населення і рекреаційних зон тощо)⁸. Вплив іманентних властивостей земельних ділянок на особливості розміщення й ефективність функціонування лінійної точкової інфраструктури є набагато вагомішим, оскільки корінним чином зумовлює зміст і вартість проектних і будівельних робіт, економічну ефективність та прибутковість подальшої експлуатації (в основному через витрати на утримання, поточні й капітальні ремонти дорожнього полотна, колій, інших об’єктів інженерних комунікацій, транспорту, зв’язку, теле- і радіомовлення, а також через формування попиту на користування цією інфраструктурою, що в першу чергу

⁷ Фіксовані рентні платежі — форма платежів з прибутку в державний бюджет, що виплачуються підприємствами, у яких з огляду на особливо сприятливі порівняно з іншими підприємствами галузі умовами (природними, транспортними або іншими техніко-економічними факторами) та при єдиних цінах на відповідну продукцію галузі утворюється підвищена рентабельність, не пов’язана з результатами господарської діяльності підприємств. Традиційно фіксовані рентні платежі (їх розміри встановлюються в твердій сумі на одиницю продукції, або у відсотках від вартості реалізованої продукції, або у відсотках до балансового прибутку, або в твердих сумах) введені для ряду підприємств добувних та обробних галузей промисловості [Статистический словарь. — М.: Финансы и статистика, 1989. — С. 555].

⁸ Павлов К. В., Девятов А. Н., Лялин В. Е. ⁶ Павлов К. В., Девятов А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — 2005. — № 7. — С. 14.

стосується тарифів на користування засобами електро-, тепло-, газо-, водопостачання і водовідведення, проводимим зв'язком і радіомовленням, кабельним телебаченням для населення і підприємств, дорожнього збору, плати за паркування та користування окремими автомобільними дорогами).

Зважаючи на фактори і принципи формування цінових характеристик ринку нерухомості, товарів і послуг соціального призначення, рентабельності та соціально-економічної ефективності функціонування профільних суб'єктів господарювання, а також природу будівельно-експлуатаційної (поселенської) ренти в економічній діяльності з підвищення рівня житлової забезпеченості населення й надання матеріально-побутових і соціально-культурних послуг, її визначення і вилучення передбачає⁹:

- проведення оціночного зонування території поселення і системи розселення за ринковими цінами і ставками орендної плати за земельні ділянки і нерухомість або через їх економічну оцінку на засадах об'єктно-функціонального підходу (тобто дослідження безперервної функції властивостей обстежуваної території з урахуванням витратних і рентних відносин об'єктів і суб'єктів, що функціонують та / або проектуються на цій території) з метою встановлення кадастрової вартості одиниці площі в межах виділених зон;

- кількісний вимір та визначення ваги кожного або найважливіших об'єктивних факторів поселенського середовища, що впливають на вартість нерухомості та земельних ділянок (до найважливіших, як правило, включають рівень забруднення довкілля, розташування щодо інших об'єктів соціально-побутової та місць концентрації різнопрофільної ділової активності, відстань до центру поселення, його адміністративне значення в системі розселення країни і, зокрема, наближеність поселення до столиці, обласних центрів та крупних міст), а також суб'єктивного фактора престижності районів проживання, досліджуваної, зокрема, за співвідношенням попиту і пропозиції на ринку житла та за результатами соціологічного опитування;

- відокремлення методом множинного кореляційно-регресійного аналізу вартості земельної ділянки, визначеної державною кадастровою оцінкою (як об'єктивної характеристики її споживчої цінності), від вартісної оцінки якісних характеристик розташованих на ній об'єктів житлового фонду, підприємств, закладів і споруд соціального призначення (в тому числі визначених за співвідношенням пропозиції і попиту на житло та відповідні послуги, що виробляються як конкретним суб'єктом господарювання, так і в межах даного виду економічної діяльності в соціальній сфері поселення в цілому), що дозволяє оцінити рентну складову доходів суб'єкта господарювання, отриману в результаті використання економічних переваг вдалішого розташування, а також обґрунтовує обсяги відрахувань будівельної (поселенської) ренти до місцевих бюджетів;

- визначення базової ставки земельного податку в поселенні з огляду на потреби відтворення (забезпечення функціонування і розвитку різних ланок міського господарського комплексу з подальшою його диференціацією в розрізі містобудівних та виділених на території поселення оціночних зон, а також окремих мікрорайонів) за комплексом факторів поселенського середовища або сукупністю найбільш значущих з них, що в тому числі відображають характер впливу розташованого підприємства, закладу, споруди на якість компонентів довкілля, пов'язаних з оточуючим природним середовищем і рівнем життя.

⁹ Там же. — С. 9-20; Кириллов С. Н. ⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 96-98, 101-102, 106, 108, 110-111, 113.

Розширене трактування категорії “ресурс” (в контексті поняття “фактор виробництва”) започаткувало дослідження специфічних форм ренти у високорентабельних виділених за функціональним підходом складових господарського комплексу (індустрії дозвілля, відпочинку і розваг, туристично-рекреаційній сфері), виробничі процеси в яких поряд з природними ресурсами використовують рекреаційно цінні (в дозвіллевому та пізнавальному аспектах) елементи антропогенного середовища життєдіяльності. Задіяння в цих підсистемах суспільного відтворення (поряд з різноякісними природними ресурсами відпочинку, оздоровлення та лікування), історико-культурних ресурсів відмінної дозвіллевої та пізнавальної цінності дедалі посилює диференціацію рентних доходів профільних суб’єктів господарювання, власників і розпорядників цих ресурсів (у тому числі органів державної, регіональної і місцевої влади), які, зважаючи на структуру і специфіку ресурсокористування, прийнято називати туристською (рекреаційною) рентою¹⁰. Згідно з прогнозом Всесвітньої туристичної організації обсяги туристської (рекреаційної) ренти в країнах світу, які нині складають 50 млрд. дол., до 2020 р. зростуть у 4 рази¹¹.

Багатофакторність туристської (рекреаційної) ренти (її формування та вилучення залежить від сполучення природно-кліматичних та екологічних, історико-культурних, соціально-економічних, матеріально-побутових¹² і транспортних, нормативно-правових та інших регуляторних умов, а також особливостей і кон’юнктур економіко-географічного положення, внутрішньої і міжнародної ситуації) дозволяє віднести її до змішаного типу рентних відносин. Співвідношення факторів у ресурсному потенціалі окремих ланок туристично-рекреаційної сфери, а відтак їх вплив на процеси та особливості галузевого рентоутворення помітно варіюють: природний фактор відіграє провідну роль в санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні, біовідпочинку, екологічному, мисливському та пригородницькому (в тому числі екстремальному) туризмі; історико- та соціокультурний — у культурно-пізнавальному, освітньому, науковому, релігійному, цивілізаційному, спортивному туризмі; економічний — у діловому та конгресовому, соціальному (дитячому, молодіжному, сімейному, осіб похилого віку, інвалідів), сільському “зеленому” туризмі тощо.

Визначені Законом України “Про туризм”¹³ (ст. 1, 4, 5) комплексність туристичного продукту¹⁴, коло суб’єктів туристичної діяльності, організаційні

¹⁰ Яковець Ю. В. ⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 18, 107-118; Козырев В. М. ⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 9-27; Павлов В. І., Черчик Л. М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. — Луцьк: Надстир’я, 1998. — С. 42-43.

¹¹ Яковець Ю. В. ⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 111-112.

¹² Об’єктивно обмежені природні, історико-культурні та інфраструктурні рекреаційні ресурси характеризуються суттєвими відмінностями за придатністю для задоволення потреб споживачів у відпочинку, оздоровленні та розвагах (у тому числі різним ступенем комфорту та надійності використання у виробничих процесах туристично-рекреаційної індустрії), згідно яких їх основну масу (за винятком унікальних рекреаційних ресурсів) поділяють на т. зв. кращі, середні й гірші, причому обмеженість ресурсів, придатних для рекреації, зростає від групи гірших до групи кращих.

Кількісна обмеженість (лімітованість) та якісна відмінність (диференційованість) рекреаційних ресурсів (природних, історико-культурних, інфраструктурних), визначаючи їх властивості як економічного блага (товару), спричиняє варіацію затрат (сукупної вартості товарів і послуг, використовуваних для задоволення потреб споживачів) й результатів господарювання суб’єктів туристичної діяльності. Відображенням відмінностей в затратах фахівці вважають широку диференціацію собівартості туристично-рекреаційних послуг для їх виробників, відображенням відмінностей в результатах господарювання — диференціацію продуктивності праці та індивідуальної вартості (ціни) цих послуг, що визначають відмінність доходів від туризму на мікроекономічному рівні та обсяги додаткового прибутку суб’єктів туристичної діяльності (внаслідок формування різниці між ринковою та індивідуальною цінами), у тому числі їх туристської / рекреаційної ренти [Козырев В. М. ⁶ Павлов К. В., Девятков А. Н., Лялин В. Е. Указ. работа. — С. 12-14].

¹³ Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. // ВВР. — 1995. — № 31. — Ст. 241.

¹⁴ Під туристичним продуктом слід розуміти попередньо розроблений комплекс туристичних послуг — з перевезення, розміщення, а також організації відвідувань об’єктів культури, відпочинку та розваг, продажу сувенірної продукції та інших туристичних послуг, не пов’язаних з перевезенням і розміщенням (у складі не менше ніж двох таких послуг), який пропонується для реалізації або реалізується за визначеною ціною (ст. 1 Закону України “Про туризм”).

форми і види туризму зумовлюють велику кількість суб'єктів вилучення туристської (рекреаційної) ренти. Це:

— туроператори і турагенти (юридичні особи — туристичні фірми та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності), які створюють, пропонують і реалізують комплексний туристичний продукт, організовуючи туристичні поїздки (тобто тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових або інших цілях у межах країни або за кордон без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування);

— транспортні підприємства — авіакомпанії, морські і річкові пароплавства, залізничні й автомобільні компанії; підприємства зв'язку, банківські структури, які забезпечують різні форми комунікацій споживачів туристично-рекреаційних послуг;

— підприємства туристичної інфраструктури — заклади санаторно-курортного і готельного господарства; ресторани, кафе, їдальні, магазини, що обслуговують туристів, пункти прокату туристичного спорядження; заклади індустрії дозвілля і розваг — екскурсійні бюро, клуби, музеї, виставкові галереї, театри і кінотеатри тощо);

— фізичні (приватні) особи, зайняті в організації розміщення та харчування рекреантів, а також у наданні їм інших послуг оздоровлення, відпочинку і розваг (у тому числі в сфері сільського зеленого туризму);

— виробники характерних туристичних товарів (туристичного спорядження, спортивного одягу і взуття, різноманітної сувенірної продукції, в тому числі продукції народних промислів¹⁵, і т. п.);

— об'єкти природно-заповідного фонду — заповідники, природні ландшафтні парки, заказники тощо;

— фізичні та юридичні особи (комерційні структури), що надають рекламно-інформаційні, посередницькі послуги з просування туристичного продукту туроператорам, турагентам та іншим його виробникам — суб'єктам підприємницької діяльності різних ланок туристично-рекреаційної сфери, членам особистих селянських, особистих підсобних і фермерських господарств, зайнятим у сільському зеленому туризмі (шляхом організації рекламних кампаній, у тому числі в ЗМІ, туристичних виставкових заходів, виготовлення рекламно-інформаційної продукції на друкованих й електронних носіях — каталогів, буклетів, путівників тощо);

— науково-дослідні та проектні організації, що виконують на замовлення роботи зі створення програм розвитку туризму, науково-методичного і технічного супроводу відповідних проектів;

— бюджети різних рівнів (загальнодержавного, регіонального, місцевого), які акумулюють частину туристської (рекреаційної) ренти у вигляді податків і зборів з суб'єктів туристичної діяльності (податків на прибуток, надприбуток і на додану вартість, податку з реклами на пам'ятках та в межах їх охоронних зон, збору за право використання місцевої символіки¹⁶, збору при видачі віз для туристів тощо).

Підґрунтям розподілу туристської (рекреаційної) ренти між суб'єктами її вилучення є нормативно-правове забезпечення господарських процесів у різних

¹⁵ Витрати рекреантів на придбання сувенірів у середньому складають 15-20% їх сукупних витрат [Герасимчук З. В., Глядіна М. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — С. 123].

¹⁶ Згідно з Законом України «Про охорону культурної спадщини», наприклад, кошти, одержані від справляння податку з реклами (за розміщення зовнішньої і внутрішньої реклами на пам'ятках та в межах їх охоронних зон), а також від справляння збору за право використання місцевої символіки, пов'язаної з пам'ятками, повинні надходити до місцевих бюджетів та використовуватися виключно на фінансування охорони культурної спадщини.

ланках туристично-рекреаційної сфери та відносин власності, законодавство, що регулює природокористування (насамперед рекреаційне) й охорону довкілля, а також використання історико-культурного рекреаційного потенціалу, нормативно-правові акти щодо оподаткування доходів фізичних осіб, Бюджетний кодекс, закони про бюджет та органи місцевого самоврядування.

Суб'єкти туристичної діяльності, у виборі місця локалізації та / або організації виробничих процесів, у яких провідну роль відіграють наявність і якісні споживчі характеристики природного та історико-культурного рекреаційного потенціалу, можуть вилучати туристську (рекреаційну) ренту в 3-х традиційних формах рентних доходів¹⁷:

а) монопольній формі — утворюється на основі господарського використання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів унікальної якості, які користуються посиленним попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках туристично-рекреаційних послуг, що стимулює посилений розвиток елітної санаторно-курортної, готельної та іншої туристичної інфраструктури або дозволяє отримувати надприбутки через встановлення монопольно високих цін на послуги для пересічного споживача. Абсолютна монополія суб'єктів туристичної діяльності на використання фактора виробництва туристично-рекреаційних послуг, пропозиція якого абсолютно нееластична, оскільки обмежена унікальністю рекреаційного ресурсу, породжує на ринку відповідних послуг монопольну владу, яка стимулює подібну практику господарювання. З іншого боку, це певною мірою обмежує потенційно доступний для вилучення обсяг рентних доходів, оскільки високі ціни на послуги (розміщення, харчування, відпочинку, оздоровлення, розваг, побуту, транспорту, інших видів комунікацій тощо) стримують приплив середньодоходних верств споживачів, які надають перевагу широкому спектру вибору щодо умов та структури проведення дозвілля в поєднанні з поміркованою ціновою політикою туроператорів і турагентів;

б) диференціальній формі — утворюється на основі господарського використання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів різної якості, доступності та корисності (т. зв. кращих і середніх), відображаючи результат підвищення ефективності виробничих процесів (і в тому числі рекреаційного ресурсокористування). На відміну від унікальних рекреаційних ресурсів абсолютно нееластичної пропозиції, пропозиція ресурсів середньої і кращої якості може мати альтернативи, однак їх об'єктивна кількісна обмеженість (з огляду на особливості природних, історико-культурних та інших факторів виробництва, представлених працею, різноманітними інноваційними ресурсами, капіталом) визначає доволі низьку еластичність їх пропозиції на ринку. Як наслідок, виробниче використання рекреаційних ресурсів кращої і середньої якості створює підґрунтя для формування додаткового прибутку. Ринкова ціна відповідного туристичного продукту (його індивідуальна вартість внаслідок диференціації якості ресурсів та продуктивності індивідуальної праці відмінна у різних виробників, однак стабільно нижча за суспільну) орієнтується на рівень витрат підприємств, що використовують відносно гірші рекреаційні ресурси (в тому числі інфраструктурні, кадрові, інноваційні), внаслідок чого різниця між суспільною вартістю (ринковою ціною) та індивідуальною вартістю утворює диференціальну туристичну (рекреаційну) ренту. За джерелами рентоутворення останню поділяють на:

— диференціальну ренту I роду, пов'язану з природними лікувально-оздоровчими та історико-культурними компонентами пропонованих послуг, а

¹⁷ Яковець Ю. В. Указ. работа. — С. 8-9; 107-118; Козырев В. М. Указ. работа. — С. 15-27, 56-57; Павлов В. І., Черчик Л. М. Вказ. праця. — С. 32-33.

також місцем розташування їх пропозиції, функціонуючи передусім у вигляді платежів за використання рекреаційних ресурсів, оскільки її утворення зумовлене відмінностями в рекреаційній цінності ресурсів та природних територій, в тому числі їх місцезнаходженням щодо районів попиту). Величина диференти I визначається різницею між ціною реалізації продукції (товару, послуги), виробленої при експлуатації певних рекреаційних ресурсів, та нормативним рівнем відповідних індивідуальних приведених витрат на її виробництво з використанням цих ресурсів;

— диференціальну ренту II роду — відображає результати різноспектрової інноваційної діяльності підприємств з надання туристично-рекреаційних послуг (у тому числі в галузі модернізації матеріально-технічної бази та поліпшення кадрового потенціалу), що забезпечують поєднане підвищення якості та економічної ефективності пропонованих послуг на засадах вдосконалення споживчої цінності та процесів використання природних й історико-культурних рекреаційних, а також інфраструктурних і трудових ресурсів підприємства;

в) абсолютній формі — утворюється внаслідок використання порівняно найгірших за споживчими якостями рекреаційних ресурсів (передусім природних та інфраструктурних), що слугують нижньою межею формування ринкової ціни послуги в даному сегменті туристично-рекреаційної індустрії. На відміну від гірших природних ресурсів, гірші ресурси оздоровлення, відпочинку і розваг представляють собою синтез не лише природних, але й історико-культурних та соціально-економічних факторів, а відтак за споживчими властивостями мають додаткову рекреаційну корисність; кількість гірших ресурсів туризму і рекреації також об'єктивно обмежена, з огляду на що їх ринкова пропозиція характеризується низькою еластичністю. Граничний продукт туристично-рекреаційної індустрії, що формується на основі гірших рекреаційних ресурсів, є підґрунтям визначення ролі та частки окремих факторів виробництва в загальному фінансовому результаті господарювання пересічного суб'єкта туристичної діяльності, в тому числі впливаючи на встановлення рівня заробітної плати зайнятих та стратегію розвитку кадрового потенціалу підприємства. Можливості утворення абсолютної туристської (рекреаційної) ренти нині доволі обмежені, зважаючи на високий рівень конкуренції на національному й міжнародному ринках послуг відпочинку, оздоровлення та дозвілля, а також наявність об'єктивних передумов (рекреаційних ресурсів) для розширення асортименту та підвищення споживчої цінності пропонованих послуг.

Вагому роль у процесах утворення туристської (рекреаційної) ренти в усіх її формах (поряд зі специфікою рентоутворюючих ресурсів) відіграють стратегія та інструменти впливу суб'єкта туристичної діяльності на вирішення проблеми споживчого вибору. Зважаючи на прагнення споживача туристичного продукту, з метою організації та проведення туристичної поїздки придбати товари і послуги туристично-рекреаційного призначення, здатні принести максимальну суб'єктивно оцінювану корисність, підвищення відповідної споживчої оцінки аргументує подальший споживчий вибір на користь конкретного їх виробника, створюючи передумови для нарощування обсягів його валової виручки, прибутку та рентних доходів.

Встановлення нижньої межі ринкових цін на туристичний продукт, а відтак граничного рівня рентабельності його виробників з урахуванням індивідуальних приведених витрат суб'єктів господарювання, які, використовуючи порівняно найгірші за споживчими якостями рекреаційні ресурси, мають попит на ринку, спостерігається лише стосовно природного та історико-культурного ресурсних факторів, оскільки їх наявність практично не залежить від господарської діяльності та іншого впливу суб'єктів туристичної діяльності в конкретно-

історичному періоді¹⁸. Натомість ціно- і рентоутворення в допоміжних ланках туристично-рекреаційної сфери (з надання послуг, які визначають форми перевезення рекреантів на відпочинку, структуру його проведення і якість — на транспорті, в зв'язку, побутовому обслуговуванні, торгівлі, індустрії дозвілля і розваг, а також у підприємницькій діяльності з організації харчування рекреантів) підлягає загальним законам ринкової конкуренції.

З огляду на нижчий порівняно з міжнародним туризмом рівень рентабельності внутрішнього туризму, джерелами рентних доходів бюджетів можуть стати: 5-відсоткова ставка сукупного обсягу реалізації послуг (валової продукції) туристично-рекреаційних підприємств у внутрішньому туризмі та 10-відсоткова — у виїзному туризмі¹⁹. Водночас в окремих ланках вітчизняної туристично-рекреаційної індустрії доцільно диференціювати ставки відрахувань від надприбутків суб'єктів господарювання — у виїзному туризмі вони можуть зростати в піки сезону, тоді як в окремих видах в'їзного та внутрішнього туризму (особливо соціальних — туризмі дитячому, молодіжному, сімейному, осіб похилого віку та інвалідів) ставки відрахувань повинні мінімізуватись або взагалі дорівнювати нулю.

Різновидом ренти, отримуваної в масштабах усього господарського комплексу й суспільства, значною мірою в результаті реалізації соціальною сферою власних функцій є рента економічна (або квазірента) — вид надприбутків, які отримує суб'єкт господарювання без додаткових підприємницьких зусиль за рахунок зниження собівартості продукції порівняно з іншими суб'єктами господарювання, функціонуючими у відповідному виді економічної діяльності, в результаті зменшення витрат на одиницю продукції за умови використання фактора виробництва (тобто будь-якого з елементів, необхідних для випуску продукції, а саме засобів виробництва, матеріалів і праці як цілеспрямованої діяльності), пропозиція якого є абсолютно нееластичною у довготривалому періоді²⁰. Відтак квазіренту слід вважати частиною витрат, зекономлених окремим виробником шляхом, наприклад, раціональнішого добору й експлуатації персоналу, оптимізації управлінсько-технологічних, фінансових і маркетингових процесів, задіяння інших факторів, пов'язаних відтворювальним застосуванням людського інтелекту²¹, а також використання різноманітних квазіконкурентних переваг, що стимулюють зростання попиту на відповідні товари і послуги.

Вищенаведене визначення квазіренти потребує дослідження найбільш значущого різновиду її рентоутворюючих ресурсів — людського капіталу (в 2 основних проявах його якості — загальноосвітньому і професійно-кваліфікаційному, з одного боку, інтелектуальному, досвідонакопичувальному й знаннегенеруючому, з іншого)²², частка якого в структурі сукупного капіталу

¹⁸ Верхній граничний рівень рентабельності в сфері сільського "зеленого" туризму, що організується на базі особистих селянських, особистих підсобних або фермерських господарств та не класифікується як підприємницька діяльність, визначається співвідношенням між законодавчо встановленим максимумом сукупного річного доходу (в розмірі прожиткового мінімуму в розрахунку на сільського господаря та кожного члена родини, які постійно з ним проживають (ст. 2 Проекту Закону України "Про сільський зелений туризм" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=16117.) та приведеними індивідуальними витратами на надання всього комплексу послуг гостинності (туристичного продукту сільського "зеленого" туризму).

¹⁹ Яковец Ю. В. Указ. работа. — С. 116; Козырев В. М. Туристская рента: Методические рекомендации. — М.: Финансы и статистика, 1998. — С. 56-57.

²⁰ Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. — М.: Ин-т новой экономики, 1999. — С. 345, 849, 1135; Экономическая энциклопедия / Відп. ред. С. В. Мочерний. — К.: Вид. центр «Академія»; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2002. — Т. 3. — С. 195.

²¹ Яковец Ю. В. Указ. работа. — С. 8-9, 133-134.

²² Засновники створеної в 50-х рр. XX ст. теорії "людського капіталу" Т. Шульц і Г. Беккер розуміли під ним наявний у суспільстві запас знань, здібностей і мотивацій, що впливають на зростання виробництва і доходів,

розвинених країн світу вже сягнула 70-75 %, внаслідок чого нарощування знань і рівня освіченості нині визначає до 60 % приросту їх національного доходу²³.

Зважаючи на теорію рентних відносин, людський капітал цілком відповідає необхідним ознакам рентоутворюючого ресурсу, що не впливає на пропозицію факторів виробництва, визначаючи їх якість у кількісному виразі (тобто як ресурсів виробництва — наявних у підприємства кадрів, речових і фінансових засобів для реалізації його цілей), може бути охоплений відносинами власності та слугувати майновим об'єктом. При цьому в зв'язку з неподільністю пересічного носія людського капіталу як особистості та працівника оцінці з позицій відносин власності підлягають саме його здатності, освіта та кваліфікація, внаслідок чого механізмом реалізації прав підприємця на володіння, користування й розпорядження професійно-кваліфікаційним та інтелектуальним потенціалом працівника є найм особи.

Оскільки кадри є невід'ємним виробничим ресурсом будь-якого підприємства / закладу, людський капітал (як провідний чинник інноваційного розвитку економіки в історично-еволюційному вимірі) належить до факторів формування всіх видів рентних прибутків (насамперед у їх диференціальній та монопольній формах), що водночас не заперечує існування таких самостійних економічних явищ як вищезгадані освітня й креативна (наукова та мистецька) квазірента²⁴, чий зміст пов'язують безпосередньо з додатковими доходами суб'єктів господарювання, отримуваними внаслідок використання в процесі праці як цілеспрямованої діяльності частини суспільного запасу знань, здібностей і мотивацій вищої якості, уособлюваних окремими високоосвіченими й висококваліфікованими працівниками (в тому числі авторами науково-технічних нововведень і розробок, фахових праць, проєктів, баз даних і програм у різних галузях знань, літературної белетристики, інших культурно-мистецьких витворів і творів ужиткового мистецтва тощо), які, забезпечуючи синтез та поступальний розвиток фундаментальних і прикладних наукових знань (у першому випадку), задовольняючи пізнавальні, інтелектуальні й естетичні потреби широких верств споживачів (у другому випадку), створюють у певному розумінні стартовий

включаючи до складу "інвестицій в людину" витрати не лише на загальну та професійну освіту, але й на охорону здоров'я, виховання дітей та інші фактори, покликані сприяти зростанню продуктивної сили особи) [Семенов А. Посттейлоризм и теория человеческого капитала // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 9. — С. 27-28]; в сучасних фахових дослідженнях людський капітал розглядають як вартісне відображення фактора виробництва (поряд із землею та матеріально-технічними засобами — основним та оборотним капіталами), нематеріальні активи підприємства, складову його реального або частину нефізичного капіталу (під останнім розуміють сукупність кадрового, наукового та інноваційного потенціалу, в тому числі інтелектуальну власність й науково-дослідні розробки, а також добре ім'я фірми), компонент національного багатства.

²³ Шумська С. С. Національний капітал України: оцінки й тенденції. — Економіка і прогнозування. — 2006. — № 4. — С. 36; Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 12. — С. 44.

²⁴ Освітню квазіренту пов'язують із застосуванням праці зайнятих з кращим професійно-освітнім та кваліфікаційним рівнем на окремих підприємствах і в закладах, а також у частині технологічно близьких ланок господарського комплексу, що забезпечує рентні доходи зазначених структурних елементів суспільного відтворення та, в кінцевому підсумку, стимулює функціонування (в тому числі посилення уваги до ефективності кадрової політики) всього сектора високотехнологічних і наукоємних виробництв та видів економічної діяльності, а також позитивно впливає темпи реалізації інноваційної моделі соціально-економічного розвитку. Механізм оптимізації кадрового потенціалу підприємства / закладу (а отже — створення й удосконалення передумов вилучення ними освітньої квазіренти), апробованим у ринкових економіках розвинутих країн, є рекрутинг, тобто проведення спеціальними кадровими агентствами добору персоналу на замовлення конкретного суб'єкта господарювання (підприємця) в межах створеної цими агентствами бази кадрів з числа осіб, які звернулися з питань працевлаштування (в державному та комунальному секторах економіки схожі проблеми вирішують територіальні відділення державної служби зайнятості).

капітал²⁵, що ініціює або процес капіталізації результатів НДДКР через заснування виробництв новітніх видів техніки й масове поширення прогресивних технологій або процес тиражування літературної, культурно-мистецької, картографічної і т. п. продукції достатньо високої споживчої цінності підприємствами легкої промисловості та поліграфічними, друківаними й електронними засобами масової інформації, шоу-бізнесом, кінопрокатною та деякими іншими ланками індустрії відпочинку і розваг). Середньорічні темпи зростання обсягів світової торгівлі об'єктів інтелектуальної власності нині сягають 15 % (для порівняння, показник приросту світового промислового виробництва не перевищує 5 %) ²⁶.

Сферою формування й вилучення квазіренти, отримуваної внаслідок використання інтелектуального та професійно-кваліфікаційного потенціалу робочої сили як ключового ресурсу суспільного відтворення на індустріальному та постіндустріальному етапах розвитку, є:

- в широкому розумінні та в історично-еволюційному вимірі — всі ланки економіки;
- у вузькому вимірі, що визначається масштабами вирішення питань організації виробництва та оптимізації господарювання, — суб'єкти авторського і патентного прав²⁷, а також суб'єкти господарювання (підприємства; окремі юридичні та фізичні особи), які володіють ліцензіями на використання інтелектуального продукту або, освоївши його раніше за інших (у випадку техніко-технологічних інновацій), використовують ці нововведення у виробничих масштабах. Надприбутки суб'єктів господарювання, які використовують інноваційний технологічний ресурс або виробляють новітню техніку, відсутні в період їх освоєння і розгортання відповідної економічної діяльності та зникають з перетворенням нововведень на загальнопоширені, що визначають суспільно-нормальний рівень витрат і цін на певні товари і послуги; тривалість періоду отримання рентного доходу дорівнює часу між освоєнням та терміном входження інновацій у загальноприйнятну господарську (організаційно-виробничу) практику. Термін отримання рентних доходів суб'єктами господарювання, які використовують інтелектуальний продукт, захищений авторським правом, що вже пройшов початкову фазу виробничого освоєння, визначається часовими межами відповідної ліцензійної угоди.

Специфіка людського капіталу як рентоутворюючого ресурсу проявляється у генеруванні в процесі його використання додаткових передумов (ресурсних, організаційно-економічних) і стимулів зростання обсягів та розширення потенційних сфер вилучення відповідних рентних доходів, адже застосування знань і здібностей працівника приводить до послідовного накопичення професійного досвіду, а відтак до перманентного нарощування сукупності цих рентогенеруючих властивостей та проведення діяльності з удосконалення середовища їх реалізації.

²⁵ У вітчизняній довідковій літературі в галузі економічної теорії об'єкти інтелектуальної власності класифікують як капітал [Економічна енциклопедія / Відп. ред. С. В. Мочерний. — К.: Вид. центр «Академія»; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2000. — Т. 1. — С. 719], що обґрунтовує зазначену позицію дослідників [Фундаментальная наука и образование научной ренты: Препринт. — М.: Центр соц.-эк. проблем федерализма РАН, 2000. — С. 11, 13].

²⁶ Поплавська Ж., Поплавський В. Інтелектуальний капітал економіки знань // Вісник Національної академії наук України. — 2007. — № 2. — С. 57.

²⁷ Нормативно-правові засади комерціалізації, виробничого освоєння і тиражування нематеріальних ресурсів суспільного відтворення й науково-технічного прогресу, створених завдяки реалізації креативного (тобто професійно-кваліфікаційного, інтелектуального, досвідонакопичувального й знаннегенеруючого) потенціалу людських ресурсів, в Україні визначаються насамперед Законом "Про авторське право і суміжні права" та Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав".